

طراحی چارچوب مسئله‌شناسی فرهنگی در دانشگاهها

از دیدگاه امام خامنه‌ای

حسین گرجی‌پور^۱
وحید خاشعی^۲
علیرضا اسلامبولچی^۳
علی اصغری صارم^۴

چکیده

هدف: هدف پژوهش حاضر، ارائه چارچوبی برای مسئله‌شناسی فرهنگی در دانشگاهها با بررسی و تحلیل بیانات امام خامنه‌ای بوده است. **روش:** در این پژوهش، از روش کیفی تحلیل مضمون با بهره‌گیری از تکنیک شبکه مضمین برای شناسایی مضامین مستتر و ترسیم تارنمای مضامین استفاده شد. **یافته‌ها:** یافته‌های پژوهش، مضمون فراگیری به نام تعالی فرهنگی را در قالب چهار مقوله کلان فرهنگی: تعمیق باورهای دینی و ارزشی، هویت‌بخشی، رشد اجتماعی اسلامی و عنصر انقلابی و اسلامی، به عنوان مسئله فرهنگی در دانشگاهها معرفی کرد. **نتیجه‌گیری:** نتیجه پژوهش نشان داد که خط مشی‌گذاری اثربخش و دستیابی به تعالی فرهنگی در دانشگاهها، نیازمند تدوین مأموریتها و اهداف فرهنگی بر پایه نیاز و شرایط دانشگاهها مبتنی بر مقوله‌های فرهنگی شناسایی شده از دیدگاه امام خامنه‌ای است.

واژگان کلیدی: فرهنگ، خط مشی‌گذاری فرهنگی، مسئله فرهنگی، دانشگاه، امام خامنه‌ای.

دریافت مقاله: ۹۷/۰۷/۱۰؛ تصویب نهایی: ۹۸/۰۱/۲۵.

۱. دانشجوی دکتری مدیریت دولتی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان. همدان، ایران.

۲. دکتری مدیریت بازرگانی و دانشیار گروه مدیریت بازرگانی، دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه علامه طباطبائی. تهران، ایران (نویسنده

مسئول) / نشانی: تهران، میدان المپیک، دانشگاه علامه طباطبائی، دانشکده مدیریت و حسابداری / شماره: ۴۴۷۳۷۵۱۰

Email: khashei@atu.ac.ir

۳. دکتری مدیریت منابع انسانی و استادیار گروه مدیریت، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان. همدان، ایران.

۴. دکتری مدیریت منابع انسانی، استادیار گروه مدیریت، دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه بوعلی سینا. همدان، ایران.

الف) مقدمه

حاکمیت فرهنگ اسلامی در تمامی ابعاد و شئون زندگی فردی و اجتماعی، از سوی شورای عالی انقلاب فرهنگی به عنوان اصل و پایه و مبنا برای انقلاب اسلامی معرفی شده است (شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۷۱)؛ این در حالی است که فرهنگ نظام سلطه به واسطه قدرتهای اقتصادی، سیاسی و نظامی در کنار پایگاههای اطلاعاتی، علمی و رسانه‌ای، به صورت مستمر به دنبال استعمار فرهنگی و غالب کردن استیلای فرهنگی مد نظر خود، در برابر فرهنگهای مستقل و مقاوم است. تقابل استعمار و استقلال فرهنگی در مواجهه دو رویکرد فرهنگ اسلامی و غیر اسلامی، به خوبی خود را نشان می‌دهد؛ به طوری که غالب شدن الگوهای خط مشی‌گذاری و تصمیم‌گیری فرهنگی غیر اسلامی، نقش مهمی در تضعیف پایداری فرهنگی، به معنای حفظ ارزشها و مبانی اسلامی، ایفا می‌کند و این موضوع، استمرار برنامه‌ریزی و خط مشی‌گذاری را در قالب حفظ و تقویت ارزشها برای مقابله با تهدیدها و خطرات ضد فرهنگی در جامعه نمایان می‌کند. امام خامنه‌ای در این خصوص می‌فرماید: «فرهنگ، برنامه‌ریزی هم لازم دارد؛ نباید انتظار داشت که فرهنگ کشور به خودی خود، خوب بشود و پیش برود... نمی‌شود مسئولین کشور در زمینه هدایت فرهنگی جامعه مسئولیتی احساس نکنند... ببینید کجا داریم می‌رویم، چه دارد اتفاق می‌افتد، چه چیزی در انتظار ماست؛ اگر چنانچه مزاحمتی وجود دارد، آنها را برطرف کنند... ما اگر چنانچه به یک باغبان ماهر و زبده می‌گوییم که علف هرزه‌های این باغ را جمع کن، به معنای آن نیست که از رشد گل‌های این باغ می‌خواهیم جلوگیری کنیم یا به آنها دستور بدهیم؛ نه، شما اجازه بدهید گل‌های معطر و خوشبو طبق طبیعت خودشان، طبق استعداد خودشان، از آب و از هوا استفاده کنند... اینکه ما گاهی با بعضی از پدیده‌های فرهنگی به جد مخالفت می‌کنیم و انتظار می‌بریم از مسئولان کشور، به خاطر این است؛ یعنی معارضه با مزاحمت فرهنگی، هیچ منافاتی ندارد با رشد دادن و آزاد گذاشتن و پرورش دادن مطلوبات فرهنگی؛ این نکته بسیار مهمی است» (بیانات در دیدار کارکنان صدا و سیما، ۱۳۸۳).

با توجه به اهمیت پرداختن به برنامه‌ریزی فرهنگی به منظور تقابل با استعمار فرهنگی، نهادهای موجود در جامعه اسلامی در همین راستا و بر پایه اهداف و ارزشهای اسلامی ایفاکننده نقش‌اند؛ به طوری که هیچ فرد و سازمان و نهاد و دولتی نمی‌تواند ادعای عدم مداخله در حوزه فرهنگ جامعه را داشته باشد (بیانیان، ۱۳۹۲: ۱۴۶). در این میان، یکی از مهم‌ترین مراکز و نهادهای اجتماعی مؤثر به منظور مصونیت بخشی در مقابل تهدیدهای ضد فرهنگی نظام سلطه و حفظ مبانی دینی، دانشگاهها و مراکز آموزش عالی است. امام خامنه‌ای در خصوص نقش دانشگاه در جامعه می‌فرماید: «هیچ تردیدی نیست که دانشگاه، موتور پیشرفت کشور است. اگر ملتی عزت می‌خواهد، اگر استقلال می‌خواهد، اگر اقتدار می‌خواهد، اگر ثروت می‌خواهد، باید دانشگاه خود را تقویت کند» (بیانات در دیدار با دانشگاهیان، ۱۳۸۶). به تعبیری شایسته، اگر جامعه را به انسان تشبیه کنیم، می‌توان بدون هیچ تأملی دانشگاهها را به محور عقلانیت یا همان مغز انسان تشبیه کرد.

طراحی چارچوب مسئله‌شناسی فرهنگی در ... ۵۴۵

بدیهی است که در این صورت، اخذ هر تصمیمی به منظور هر گونه ایجاد و تغییر، باید از دانشگاهها صورت پذیرد و به سایر بخشهای جامعه تسری پیدا کند. بر این مبنا، رسوخ فرهنگ اسلامی در بدنه جامعه دانشگاهی می‌تواند تضمینی برای گسترش فرهنگ متعالی اسلامی در سطح کلان اجتماعی بر پایه کارکرد فرهنگی دانشگاهها باشد. بر این اساس، تصمیم‌ها و اقدامهای فرهنگی در دانشگاهها از منظر دانش خط مشی‌گذاری و اهتمام به مراحل و فرایند آن، در گام نخست نیازمند شناخت و درک مسئله فرهنگی است؛ زیرا خط مشی تصمیمی است که در قبال یک مسئله یا مشکل اتخاذ می‌شود. (الوانی و شریف‌زاده، ۱۳۹۰: ۲۰)

این پژوهش با در نظر گرفتن بیانات امام خامنه‌ای در دیدار دانشگاهیان با ایشان، که نقش مهم و کلیدی در حل مسائل مختلف کشور دارد، در پی پاسخگویی به این سؤال اساسی است که «مسائل فرهنگی در دانشگاهها کدامند؟»، تا با شناسایی و تمرکز به مسائل، زمینه دستیابی به تصمیم‌های بنیادین و اولیه برای تحقق اقدام‌های بعدی گام‌های فرایند خط مشی‌گذاری که شامل شناسایی گزینه‌های خط مشی، مشروعیت‌دهی، اجرا و ارزیابی است، فراهم شود.

۱. فرهنگ و خط مشی‌گذاری

فرهنگ به عنوان عنصری شناخته می‌شود که دارای تعاریف بی‌پایان در میان جوامع مختلف است. بعضی آن را رفتار یا الگوهای رفتاری دانسته‌اند؛ برخی فرهنگ را بازتاب اندیشه و شناخت بشر معرفی کرده‌اند؛ گروهی شیوه و الگوی زندگی بشر را فرهنگ آنان نامیده‌اند؛ برخی دیگر مجموعه اندوخته‌های مادی و معنوی بشر را فرهنگ نامیده و گروهی، ارزشها و هنجارها و مجموعه امور پذیرفته شده و هنجاریافته اجتماعی را فرهنگ قلمداد کرده‌اند (پروزمند، ۱۳۸۵: ۶۰). به تعبیر دیگر؛ فرهنگ، نوع و شیوه کنش و واکنش مردم را در جامعه مشخص می‌کند و این امکان را برای هر فرد فراهم می‌کند تا مجموعه‌ای پیچیده از دانشها، هنرها، باورها، قوانین، اخلاقیات، ارزشها و آداب رفتاری خود را از جامعه کسب کند. (تیلور، ۱۹۹۱)

بر پایه تقسیم‌بندی جوامع به دینی و غیر دینی، تعاریف فرهنگ متفاوت می‌شود؛ به طوری که از دیدگاه اسلام، فرهنگ به معنای توسعه دانش و بینش و فراگیری تقوا در جامعه است (ازگلی، ۱۳۸۳: ۵۸). بر همین اساس، اگر تقوا در کنار توسعه دانش و بینش، حاکم بر نوع روابط و رفتارهای اجتماعی و مصداق ارزشها و باورهای افراد در جامعه شود، فرهنگ می‌تواند زندگی بشر را غنی کند و منفعت آن را افزایش دهد؛ زیرا مقصود از فرهنگ، کیفیت شایسته برای فعالیتهای حیات مادی و معنوی انسانهاست تا زندگی انسان را لطافت ببخشد و پاسخگوی آرمانهای عالی و روحی انسان باشد (جنفری، ۱۳۷۹: ۱۳۳). به تعبیر حضرت امام (ره)، انقلاب اسلامی مبداء همه خوشبختی‌ها و بدبختی‌ها (امام خمینی، ۱۳۸۳، ج ۳: ۳۰۶) و ستون فقرات حیات و

هویت یک ملت است (امام خامنه‌ای، شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۲). ارزشها و باورهای یک جامعه به عنوان زیربنای فرهنگی، نقش مهمی در شناخت و تعریف فرهنگ در دو جامعه دینی و غیر دینی ایفا می‌کند. ارزشها در جامعه دینی برگرفته از معارف الهی است؛ در حالی که در جوامع غیر دینی، ارزشها اغلب به ایده‌هایی اطلاق می‌شود که انسانها درباره‌ی خوب و بد، مطلوب و نامطلوب دارند.

در فرهنگ فلسفی لالاند،^۱ چهار مفهوم برای «ارزش» ارائه شده است: نخست، به عنوان چیزی که فرد یا گروهی به آن علاقه دارد؛ دوم، چیزی که کم‌وبیش در میان عده‌ای مورد توجه و احترام است؛ سوم، وقتی فرد یا گروهی در رسیدن به هدف خود ارضا می‌شوند؛ چهارم، از جنبه اقتصادی که ارزش کالا و عمل مطرح است (محسنی، ۱۳۷۴: ۲۱۷). ارزشها را می‌توان جوهره هر فرهنگ دانست. ماهیت و محتوای ارزشی هر فرهنگ، در تعیین آنچه می‌تواند مسئله فرهنگی تعریف شود یا نشود، اثرگذار است. مبنای همین ارزشها، دستیابی به اهداف یا پاسخگویی به مسائل فرهنگی در قالب تصمیم‌ها و اقداماتی که به عنوان خط مشی‌گذاری فرهنگی معرفی می‌شود، برخوردار از دو رویکرد آرمانگرایی و واقع‌گرایی است؛ در رویکرد آرمانگرایی، منبع ارزشها بر پایه ایدئولوژی و هدف سعادت همه افراد است و از طریق تبلیغ و هدایت و در صورت لزوم از اجبار در سطح کل جامعه اقدام می‌شود و حکومت عهده‌دار پیاده کردن آرمانها در جامعه و فضای فرهنگی است و اصل را بر ارزشهای مشخص دینی و ترویج آنها قرار می‌دهد؛ در حالی که رویکرد واقع‌گرایی در خط مشی‌گذاری فرهنگی، معیار لازم در تدوین خط مشی فرهنگی را خواسته‌ها و تمایلات مردم و اقشار مختلف می‌داند و بر مبنای مصلحت‌نگری، به دنبال مصالح فردی و جمعی از راه تجربه مداوم و آزمون و خطا و تبلیغات است و حکومت، مسئول در نظر گرفتن واقعیات و تکثر موجود در فضای فرهنگی و اجتماعی است. (آزادارمکی و منوری، ۱۳۹۱: ۱۱)

۲. مسئله فرهنگی

در تعریف مسئله، آن را چیزی می‌دانند که ارزشهای اجتماعی مردم را تهدید و وضعیت آزاردهنده‌ای را به صورت فراگیر حادث می‌کند (لوژیک،^۲ ۱۳۹۴). در تعریف دیگری، شکاف بین معیارها و واقعیتهای مسئله می‌دانند (حیبی و همکاران، ۱۳۹۶: ۵۲۷). مسئله، قدرت تحلیل و امکان‌فهمی عمیق‌تر از هستی‌های در هم پیچیده سیال تودرتوی مبهم را فراهم می‌کند. فرهنگ، نظام‌واره‌ای است از عقاید و باورهای اساسی، ارزشها، آداب و الگوهای رفتاری ریشه دار و دیرپا و نمادها و مصنوعات که ادراکات و رفتار و مناسبات جامعه را جهت و شکل می‌دهد و هویت آن را می‌سازد (شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۲: ۱۶). درگیری همه‌جانبه با واقعیتهای

1. Laland
2. Lozic

طراحی چارچوب مسئله‌شناسی فرهنگی در ... ۵۴۷

زندگی و فهم و شناخت شکاف بین واقعیتها با باورها و ارزشهای رفتاری و مناسبات اجتماعی، رنگ و لعاب مسئله را فرهنگی جلوه می‌دهد.

برای درک بهتر، می‌توان مسئله فرهنگی را به دو صورت سلبی و ایجابی تعریف کرد. در تعریف سلبی، مسئله فرهنگی زمانی رخ می‌دهد که یک نقص یا کمبود توسط خبرگان فرهنگی یا تعداد قابل توجهی از آحاد جامعه درک شود که در این حالت، مسئله هم قابل مشاهده و هم قابل اندازه‌گیری است. اما از بُعد ایجابی بدین معناست که به دلیل عدم درک فرصتها، مسئله فرهنگی به وجود می‌آید؛ به طوری که ممکن است فرصتهای متعددی باشد که عدم بهره‌مندی از آنها در زمان و موقعیت خودشان، فرصت را به یک مسئله یا تهدید فرهنگی تبدیل کند (حیبی و همکاران، ۱۳۹۶: ۵۳۰). شکل‌گیری مسئله فرهنگی چه از جنبه سلبی و چه از جنبه ایجابی، اقدامات لازم به منظور حل آن را ضروری نشان می‌دهد؛ زیرا عدم توجه به مسئله فرهنگی، زمینه بروز خطر فرهنگی را در جامعه بیشتر می‌کند. حل مسئله، نیازمند اقداماتی است تا از طریق آن فرصت بیان و طرح مسئله برای خط مشی‌گذاران و تصمیم‌گیری در خصوص آن صورت پذیرد.

۳. دانشگاه و فرهنگ

دانشگاهها نهادهایی‌اند که امکان تحقق سیاستهای توسعه‌ای را فراهم می‌کنند. تربیت نیروی انسانی متخصص، آموزش شهروندان فرهیخته، تولید دانش و دانش‌پژوهی، کمک به رفاه اقتصادی، پرورش نسل جدید و پیشگام در زمینه علوم و فنون، ارائه خدمات اجتماعی به مردم و جامعه، ایجاد فرصتهای یادگیری مادام‌العمر و توسعه و انتشار یافته‌های علمی برای دستیابی به توسعه پایدار را می‌توان از مهم‌ترین کارکردهای دانشگاه در سالهای اخیر در نظر گرفت (پروزیئاتو و مارکو، ۲۰۱۵). از دهه ۶۰ قرن بیستم به تدریج از استقلال دانشگاهها کاسته شد و دانشگاه به عنوان نهاد مستقل آموزشی و پژوهشی مطرح نبود، بلکه «مسئولیت‌پذیری» مفهوم جدیدی بود که دانشگاهها با آن مواجه شدند؛ به طوری که انجام پژوهشهای کاربردی، تربیت متخصصان، صنعتگران و هنرمندان و ... از جمله وظایف دانشگاهها به شمار می‌آمد. ولی از زمان مذکور به بعد، دانشگاهها در قبال جامعه مسئولیت‌پذیر شدند و به عنوان محور عقلانیت جامعه، نقش بلامنازعی در تغییرات جامعه پیدا کردند؛ به طوری که دانشگاهها و مراکز آموزش عالی هر جامعه، معرف نهاد نرم‌افزاری تفکر و علم آن جامعه شدند. (آریف و کانوال، ۲۰۰۹)

نقش آفرینی و مسئولیت‌پذیری دانشگاهها به عنوان نهاد نرم‌افزاری تفکر، در انقلاب اسلامی مورد توجه قرار گرفته است؛ به طوری که امام خامنه‌ای دانشگاهها را برای ایفای نقش قوه عاقله کشور، ملزم به مسئولیت‌پذیری در چند بخش کرده‌اند: «یکی از الزاماتی که دانشگاهها باید حتماً توجه کنند، درگیر شدن با

مسائل کشور است؛ یعنی دانشگاه خودش را از مسائل کشور جدا نداند. دوم، تربیت فرهنگی و اخلاقی و هویتی دانشجویان است؛ یعنی فراتر از تعلیم، مسئله تربیت، آن هم با جهت گیری اخلاقی و معنوی و تلطیف روحی و دمیدن روح احساس هویت در مجموعه جوان دانشجوی. سوم، یک ضرورت دائمی در محیط دانشگاه، یک تحول مستمر و دائمی در محیط دانشگاه «بیانات در دیدار نخبگان و پژوهشگران، ۱۳۹۷». اهمیت توجه به این الزامات، نشان دهنده آن است که دانشگاه بایستی منطبق بر ساخت اجتماعی، فرهنگی جامعه باشد تا در درجه نخست، توانایی پاسخگویی به نیازهای فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی جامعه را داشته باشد و در درجه دوم، مردم به آن اعتماد کنند؛ زیرا به نیازهای آنان پاسخ داده است. از همه بالاتر و مهم تر اینکه، در فرایند توسعه و پیشرفت کشور سهم باشد زیرا با شناسایی نیازهای ملی جامعه، ساختار علم و فناوری بومی شکل می گیرد و تشکیل این ساختار علمی، در مراحل بعدی، امر پیشرفت و توسعه را سرعت می بخشد (نیستانی و رامشگر، ۱۳۹۲: ۱۶۷). از منظر مذکور، سوق و حرکت دانشگاهها به سمت سنتها و ارزشهای غیر منطبق با ساخت اجتماعی و فرهنگی جامعه، نقش دانشگاهها در زمینه حفظ و پاسداری از ارزشهای بومی را کم رنگ می کند. با این دیدگاه، نسبت به کارکرد فرهنگی دانشگاهها در راستای پیشرفت و استقلال فرهنگی و تأکید بر حرکت فرهنگی دانشگاهها بر پایه مبانی بومی و ارزشهای ملی، شکل گیری دانشگاهی برخاسته از انتظارات و ارزشهای مورد پذیرش جامعه، نیروی محرک و تقویت کننده حرکت شتابان پیشرفت و استقلال فرهنگی و در نهایت، پیشرفت و استقلال در همه ابعاد اقتصادی سیاسی و اجتماعی یک جامعه می شود. بر این اساس، در جامعه دینی اهمیت و ضرورت کارکرد فرهنگی دانشگاه در بستر یک محیط ارزشی و دینی و به تعبیر دیگر؛ یک دانشگاه دین محور، به خوبی شناسایی می شود؛ به طوری که حرکت دانشگاهها به سمت و سوی دانشگاه اسلامی، پیوند ارزشها و هنجارهای دینی جامعه را با رسالت فرهنگی دانشگاه برقرار می کند.

ب) پیشینه پژوهش

در خصوص پژوهشهای پیشین انجام شده پیرامون موضوع و از میان مطالعات و پژوهشهایی که از نظر مفهومی با پژوهش حاضر مرتبط است، می توان به پژوهش گرجی پور و همکاران (۱۳۹۸) اشاره کرد که در آن، شاخصهای مطلوبیتی از قبیل تعمیق معنویت، هویت بخشی، بصیرت افزایی و رشد اجتماعی در مرحله شناخت و درک مسئله فرایند خط مشی فرهنگی معرفی شده است.

اغلب پژوهشهای مرتبط با مسئله فرهنگ و دانشگاه، از منظر دانشگاه اسلامی و دانشگاه فرهنگ ساز قابل طرح و بیان است. برای مثال، شاه علی (۱۳۹۸) در پژوهشی با استفاده از روش تحلیلی توصیفی، سه مؤلفه باورها و ارزشها و هنجارها را که هر کدام دارای شاخصهایی اند، معرفی می کند. شاکری و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهشی بر اساس نظریه داده بنیاد، نشان می دهند که پدیده اصلی دانشگاه اسلامی، توأم کردن علم و

طراحی چارچوب مسئله‌شناسی فرهنگی در ... ♦ ۵۴۹

تقوا با یکدیگر است و موجبات علی این پدیده، عواملی همچون: اساتید ارزشی، پرهیز از شیوه‌های غربی، اعتماد به نفس، پژوهش محوری، دانش‌محوری، مطالعه معارف اسلامی و آرمانخواهی است. باقری مجد و فلاح فرامرزی (۱۳۹۶) در پژوهش خود، سه عامل پژوهش و آموزش و خدمات را مبتنی بر سه راهبرد الگوی اسلامی- ایرانی، اقتصاد دانش‌بنیان و کارآفرینی، از مهم‌ترین کارکردهای دانشگاه معرفی می‌کنند. کشتکار و نوروبزی (۱۳۹۵) الگوی نهایی حرکت به سمت دانشگاه اسلامی را مشتمل بر سه محور دانشجوی انقلابی، استاد متقی و عالم و اهداف انقلاب اسلامی معرفی می‌کنند. لطیفی و عبدالحسین‌زاده (۱۳۹۵)، طی پژوهشی نشان دادند که برای اصلاح فرهنگی باید همه‌جانبه‌نگر و کل‌نگر بود و از همه جنبه‌های بنیادی و نظری مثل تبیین نظریه فرهنگ عمومی و طراحی الگوهای رفتاری از منابع دینی و مباحث اجرایی و راهبردی مثل شبکه‌سازی فرهنگی و توزیع مناسب فرهنگی استفاده کرد. حاجی‌پور و بهادران (۱۳۹۱) در پژوهش خود، شایستگی‌های محوری‌ای را که سبب تمایز دانشگاه اسلامی با سایر دانشگاه‌ها می‌شود، جهاد علمی و عملی، تهذیب، معنویت، تربیت صحیح، بصیرت‌افزایی، حضور با انضباط در صحنه‌های نظام و نقش آفرینی در سازندگی آینده کشور معرفی کرده‌اند.

تحقق دانشگاه اسلامی مستلزم توجه به رویکرد خط‌مشی‌گذاری فرهنگی در دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی مبتنی بر جهان‌بینی اسلامی است. آنچه در خصوص پژوهش‌های مرتبط با دانشگاه اسلامی صورت پذیرفته، بیانگر شاخص‌های مطلوب در تحقق آن هدف است؛ اما در این پژوهش بر مبنای توجه به خط‌مشی‌گذاری فرهنگی به عنوان عامل مهم در تحقق دانشگاه اسلامی و بر اساس اولویت مرحله شناخت و درک مسئله (کمیلی‌فرد و همکاران، ۱۳۹۶) در خط‌مشی‌گذاری فرهنگی، به بررسی شناخت مسئله فرهنگی از دیدگاه امام خامنه‌ای در وضعیت موجود پرداخته است. این نوع رویکرد، سبب تسریع در روند گام‌های بعدی خط‌مشی‌گذاری فرهنگی از جمله: شناسایی گزینه‌های اقدامی، اجرا و ارزیابی می‌شود. در صورت شناخت مسئله، راه مقابله با آن به منظور دستیابی به اهداف مطلوب فراهم می‌شود. به طور نمونه، حبیبی و همکاران (۱۳۹۶) در پژوهش «مسئله فرهنگی و مسئله‌شناسی فرهنگی در ایران»، مسائلی از قبیل نفوذ فرهنگی، مدیریت ناکارآمد فرهنگی، رواج فرهنگ برهنگی، تزلزل نهاد خانوادگی و دروغ‌گویی را مهم‌ترین مسائل فرهنگی کشور معرفی کرده‌اند که این مرحله از شناخت و درک مسائل، مقدمه مهمی برای خط‌مشی‌گذاری برای پاسخ به مشکلات و مسائل به منظور نیل به اهداف فرهنگی است.

ج) روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نوع پژوهش‌های کیفی و شیوه تحلیل داده‌ها به روش تحلیل مضمون با تکنیک شبکه مضامین است. از آنجا که این پژوهش به دنبال شناسایی مضامین مستتر در بیانات امام خامنه‌ای در حوزه شناسایی مسائل فرهنگی در دانشگاه‌هاست، روش تحلیل مضمون شیوه مناسبی برای شناسایی مضامین و

شبکه این مضامین خواهد بود. تکنیک شبکه مضامین، مضامین پایه (کدها و نکات کلیدی متن)، مضامین سازمان‌دهنده (مضامین به دست آمده از ترکیب و تلخیص مضامین پایه) و مضامین فراگیر (مضامین عالی در بر گیرنده اصول حاکم بر متن به مثابه کل) را نظام‌مند کرده و سپس این مضامین به صورت شبکه تارنما، رسم و مضامین برجسته هر یک از این سه سطح، همراه با روابط میان آنها نشان داده می‌شود. مضمون الگویی، از معانی قابل اکتشاف در داده‌های کیفی است و به طور کلی، ویژگی‌های تکراری و متمایزی در متن است که به نظر پژوهشگر، نشان‌دهنده درک و تجربه خاصی در رابطه با سؤال یا سؤالات تحقیق است. بر این اساس، تحلیل مضمون روش مناسبی است که مهارتهای مورد نیاز برای شناخت، تحلیل و گزارش الگوهای موجود در داده‌های کیفی را فراهم می‌کند (هولووی و تودرس، ۲۰۰۳). فرایند تحلیل مضمون زمانی شروع می‌شود که تحلیلگر به دنبال شناخت الگوهایی از معانی و موضوعات در داده‌ها باشد و نقطه پایان این فرایند، زمانی است که گزارشی از محتوی و الگوها و مضامین داده‌ها تهیه شود. تحلیل مضمون را می‌توان یکی از روشهای بنیادین تحلیل کیفی در نظر گرفت که با سایر روشهای تحلیل، به دنبال تشریح الگوهای داده‌های کیفی‌اند. در این پژوهش، تحلیل مضمون بر پایه رویکرد سه مرحله‌ای ارائه شده توسط کینگ^۱ (۲۰۱۰) است. مرحله نخست، کدگذاری توصیفی است که به مطالعه و استخراج بخشهای مختلف متن و تعریف کدهای توصیفی پرداخته شده است. مرحله دوم، کدگذاری تفسیری است که در این مرحله کدهای توصیفی استخراج شده بر اساس سؤال تحقیق و حوزه مطالعاتی دسته‌بندی شدند. و مرحله سوم، یکپارچه‌سازی است که در این مرحله، مضامین کلیدی برای مجموع داده‌ها به عنوان کل از طریق نگریندن به کدهای تفسیری از منظر نظری یا عملی تحقیق شناسایی و در نهایت، شبکه‌ای برای نشان دادن روابط بین سطوح مختلف و مضامین شناخته شده ترسیم شد.

داده‌های مورد نیاز در این پژوهش به روش کتابخانه‌ای و با مطالعه بیانات امام خامنه‌ای در دیدارهای جامعه دانشگاهی با ایشان از سال ۱۳۶۹ تا سال ۱۳۹۸، جمع‌آوری شده است. برای ارزیابی کیفیت و میزان اعتبارپذیری در این پژوهش، از چهار معیار ارزیابی کیفیت ارائه شده توسط گوبا و لینکلن^۲ (۱۹۸۵) استفاده شده است که عبارتند از: (۱) قابل قبول بودن؛ که بر معقول بودن و معنی داشتن یافته‌ها تأکید دارد. (۲) انتقال‌پذیری؛ که به منظور کاربردپذیری یافته‌ها در محیط دیگر استفاده می‌شود. (۳) قابلیت اطمینان؛ که امکان موشکافی و بازبینی توسط سایر پژوهشگران را فراهم می‌کند. (۴) تأییدپذیری؛ که رسیدگی و بازرسی را به عنوان ابزاری برای اثبات کیفیت مد نظر دارد (صدوقی، ۱۳۸۷: ۶۱). اعتبارپذیری پژوهش بر مبنای معیارهای ذکر شده، در جدول ۱، ارائه شده است.

---

1. Holloway & Todres
2. King
3. Guba & Lincoln

جدول ۱: اعتبار‌پذیری یافته‌های پژوهش (گوبا و لینکلن، ۱۹۸۵)

شرح اقدام	معیار ارزیابی
پژوهشگر به مدت سه ماه به مطالعه بیانات امام خامنه‌ای در حوزه مسائل فرهنگی در دانشگاهها پرداخته است. در پژوهش به صورت پیوسته تعامل رفت و برگشتی بین داده‌ها و تحلیل از سوی پژوهشگر و گروه خبرگان که از دانش کافی درباره ابعاد و جنبه‌های مختلف موضوع پژوهش برخوردار بودند، صورت پذیرفت. پژوهشگر به طور مستقیم کدگذاری اولیه را انجام داده و برای بررسی و احصای جامع‌تر نسبت به مرحله کدگذاری توصیفی، از یک خبره فرهنگی و متخصص در روش پژوهشی کیفی و عضو جامعه دانشگاهی استفاده شده است.	قابل قبول بودن
بیانات امام خامنه‌ای مورد مطالعه در پژوهش، از بهترین دانش و داده کافی در حوزه مسئله‌شناسی فرهنگی در دانشگاه، برخوردار بودند. با چند فعال فرهنگی در بخشهای گوناگون از جمله حوزه و دانشگاه، درباره یافته‌های پژوهش مشورت شد.	انتقال‌پذیری
در همه مراحل کار، جزئیات پژوهش و یادداشت‌برداری‌های حاصل از مطالعه بیانات، ثبت و ضبط شده است.	قابلیت اطمینان
علاوه بر اینکه کلیه جزئیات در تمامی مراحل به دقت ثبت و ضبط شدند، امکان سنجیدن انسجام داخلی و درونی ماحصل تحقیق وجود دارد.	تأیید‌پذیری

د) یافته‌های پژوهش

در مرحله نخست از فرایند تحلیل مضمون، ۱۵۰ کد اولیه (کد توصیفی) استخراج شد که از میان کدهای استخراجی، بر اساس توجه به کلمات و موشکافی و دقت در متن کدها و مقایسه و هم‌سنجی و توجه به کلمات کلیدی و مکنون در میان آنها، ۳۰ مضمون به عنوان مضامین پایه شناسایی و مشخص شد. در مرحله بعد، بر اساس شباهتها و تفاوت‌های بین مضامین پایه، همچنین ترکیب و تلخیص آنها، این مضامین در قالب پنج دسته با عنوان مضامین سازمان‌دهنده طبقه‌بندی شدند. مضامین سازمان‌دهنده استخراج شده توسط پژوهشگر عبارتند از: تعمیق باورهای ارزشی و دینی، هویت‌بخشی، زندگی اسلامی، نشاط و امیدواری و عنصر انقلابی اسلامی.

پس از بررسی مجدد و پالایش مضامین سازمان‌دهنده به منظور جلوگیری از تکرار و برخورداری از مجزا بودن، مضمون سازمان‌دهنده‌ای با عنوان نشاط و امیدواری به این علت که در مبانی سبک زندگی اسلامی همواره بر امید به آینده توجه شده، با مضمون زندگی اسلامی در قالب مضمون جدیدی که در بر گیرنده هر دو مضمون باشد، با عنوان مضمون رشد اجتماعی اسلامی ترکیب شدند. در گام آخر، پژوهشگر بر اساس مفاهیم مضامین سازمان‌دهنده، مضمون فراگیری که پوشش‌دهنده مفهوم همه مضامین سازمان‌دهنده باشد، با عنوان تعالی فرهنگی استخراج کرد که مسئله اصلی شناخته شده در این پژوهش است

۵۵۲ ◊ فرهنگ در دانشگاه اسلامی ۳۳

و برای درک بهتر آن لازم است مضامین سازمان‌دهنده مورد توجه قرار گیرند. در جدول ۲، نمونه کدهای توصیفی و مضامین پایه شناسایی شده از میان آنها و همچنین مضامین سازمان‌دهنده، نشان داده شده است.

جدول ۲: نمونه کدها و مضامین استخراجی از بیانات امام خامنه‌ای

ردیف	نمونه کدهای توصیفی	مضمون پایه	مضمون سازمان‌دهنده
۱	وجه اختلاف دوران جاهلیت با دوران بعثت در درجه اول، توحید خالص به معنای نفی عبودیت غیر خداست. (۱۳۷۳/۱۰/۱۰)	توحید الهی	تعمیق باورهای دینی و ارزشی
۲	بحث عدالت بایستی به یک گفتمان نخبگانی تبدیل شود. (۱۳۹۰/۲/۲۷)	عدالت	
۳	باید به اعتقادات و روحیه اسلامی دانشجویان خیلی توجه بشود. (۱۳۸۷/۹/۲۴)	اعتقادات اسلامی	
۴	اول تزکیه مهم است چرا که اگر تزکیه نبود، علم منحرف می‌شود. ۱۳۸۹/۷/۱۴	تزکیه	
۵	هر جایی که در آن دانش باشد، ولی با معنویت و اخلاق و عاطفه همراه نباشد، در آن سودی نیست. (۱۳۷۶/۶/۱۹)	معنویت و اخلاق	
۶	توجه به نماز یک مسئله نظام ساز است و نباید غفلت کرد.	نماز	
۷	امر به معروف و نهی از منکر در واقع نوعی زیر بنای همه حرکات اجتماعی اسلام است.	امر به معروف و نهی از منکر	
۸	باید کار معرفتی عمیق انجام بگیرد. انسان به مجذوب معارف الهی شدن هم نیازمند است؛ به اخلاق حسنه و مکارم اخلاقی هم نیازمند است. (۱۳۸۵/۷/۲۵)	معرفت الهی	
۹	پیشرفت علمی لازم است. به ترجمه محض و اکتفای به ترجمه معتقد نیستیم. ۱۳۸۱/۷/۳	پیشرفت علمی	هویت بخشی علمی، دینی و ملی
۱۰	در درجه اول در دانشگاهها کار علمی و پژوهشی و تحقیقی و کار معنوی و ایمانی باید وجود داشته باشد. ۱۳۸۹/۴/۲	تلاش علمی و معنوی	
۱۱	این علوم انسانی که رائج است، محتوایی دارد که ماهیتاً معارض با حرکت اسلامی و نظام اسلامی است. ۱۳۸۹/۷/۲۹	علوم اسلامی	
۱۲	امروز گرفتاری امت اسلامی در چیست؟ امروز در بسیاری از کشورهای اسلامی چیزی به نام هویت اسلامی وجود ندارد. (۱۳۹۶/۲/۷)	هویت اسلامی	
۱۳	کشور ما با این سابقه تاریخی، با این سابقه علمی، با این ذخایر عظیم علمی و فکری که ما داشتیم، چنین ظرفیتی داریم. (۱۳۹۰/۷/۱۳)	سابقه علمی و فکری	
۱۴	جوان را با هویت بار بیاورید. اگر جامعه‌ای احساس هویت نکند، صداها بلند تحکم‌آمیز، راحت او را مغلوب خواهد کرد. (۱۳۹۷/۳/۲۰)	هویت جوان	
۱۵	اگر استاد معتقد به اصالت‌های میهنی خودش، اصالت‌های سرزمینی خودش باشد، معتقد به مبانی دینی خودش باشد، معتقد به مبانی انقلابی خودش باشد، در دانشجو اثر می‌گذارد. (۱۳۹۶/۳/۳۱)	اعتقاد به اصالت ملی	
۱۶	بحث درباره سبک زندگی، دانشگاه را زنده و با نشاط نگه می‌دارد. (۱۳۹۲/۵/۶)	سبک زندگی	تربیت اسلامی اجتماعی اسلامی
۱۷	مقابله با اشرافی‌گری؛ یعنی در افکار عمومی، اشرافی‌گری نفی بشود. (۱۳۹۷/۳/۷)	نفی اشرافی‌گری	
۱۸	جوان مسلمان باید در مقابل متعرض و متعلی بایستد اما با برادر مؤمن، با مهربانی، با گذشت رفتار کند؛ باید به جوانان گذشت را یاد بدهیم. (۱۳۹۷/۳/۲۰)	ایستادگی و گذشت	
۱۹	غربی‌ها برای آنچه آن را جهان سوم می‌نامیدند، برنامه‌ریزی کردند برای تربیت آدم‌هایی که در این کشورها با اخلاق آنها، با شیوه آنها، با سبک زندگی آنها تربیت بشوند و رشد کنند و اداره آن کشور را به عهده بگیرند. (۱۳۹۴/۸/۲۰)	تربیت اسلامی	

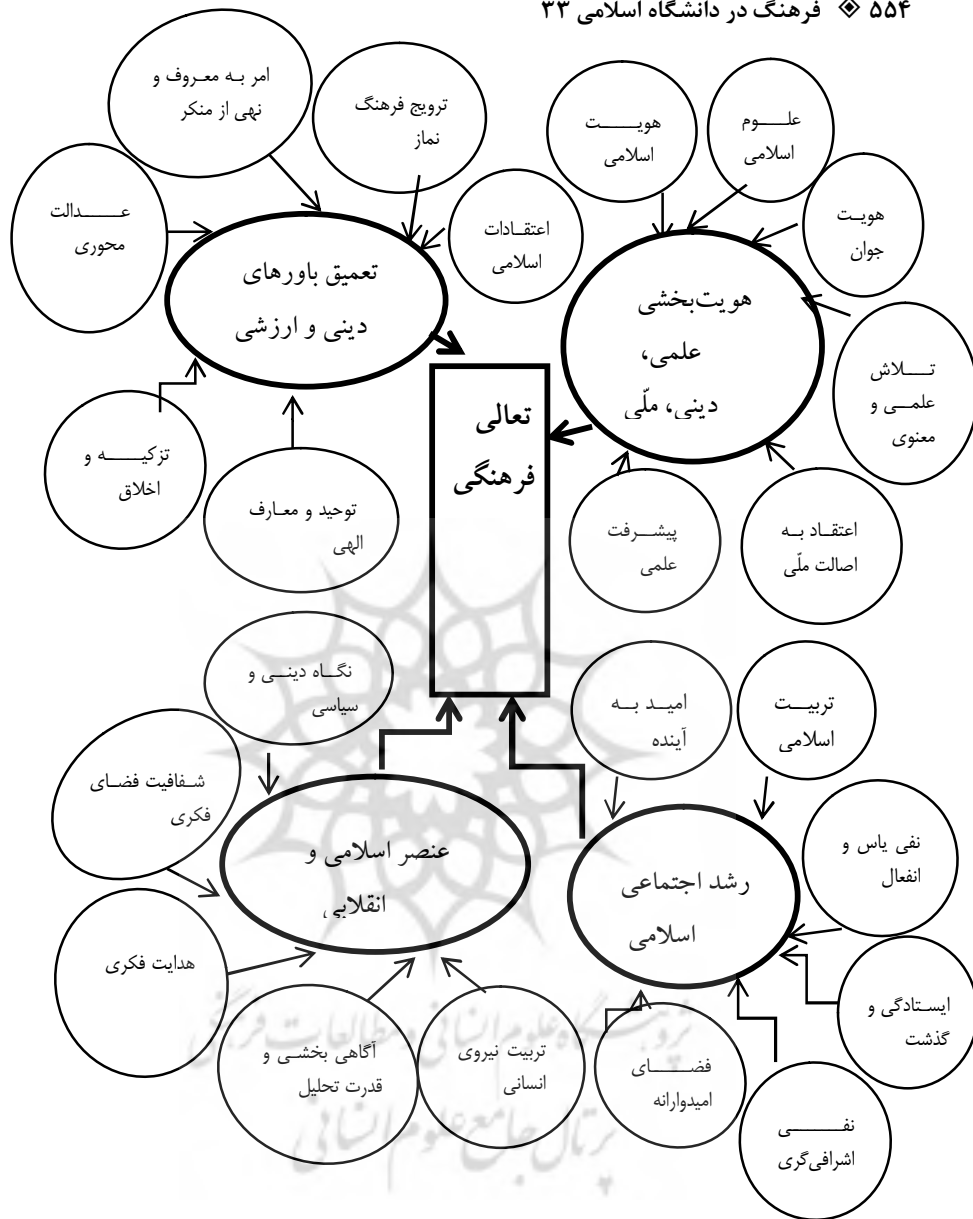
طراحی چارچوب مسئله‌شناسی فرهنگی در ... ۵۵۳

نشاط و امیدواری	امید به آینده	امروز کشور به جوانهایی نیاز دارد که بتوانند بازوان پر قدرتی باشند برای پیشرفت کشور، معتقد به اینکه «ما می‌توانیم»، امید به آینده، افقهای آینده را روشن و درخشان ببینند. (۱۳۹۴/۴/۱۳)	۲۰
	نفی یاس و انفعال	فعال دانشجویی هرگز نباید در هیچ شرایطی احساس انفعال و یأس و بن‌بست کند. (۱۳۹۲/۵/۶)	۲۱
	فضای امیدوارانه	فضای کلاس را، فضای محیط درس و دانشگاه را فضای امید کنید؛ امید به آینده. بدترین بلائی که ممکن است بر سر یک نسل در یک کشور بیاید، ناامیدی است. ۱۳۸۸/۶/۸	۲۲
عصر اسلامی انقلابی	هدایت فکری	حقیقت این است که ما در دانشگاه، ابزار و وسائل لازم برای هدایت فکری نسل جوان دانشجوی را نداریم. ۱۳۶۹/۶/۱۱	۲۳
	روحیه اسلامی و انقلابی	باید مجموعه‌ی جوان در دانشگاه را به سمت روحیه انقلابی و اسلامی جهت بدهیم. (۱۳۸۷/۹/۲۴)	۲۴
	آگاهی بخشی و قدرت تحلیل	دانشجو باید در زمینه‌های مسائل گوناگون، تحلیل در اختیار مردم بگذارد. (۱۳۹۳/۵/۱)	۲۵
	شفافیت فضای فکری	دشمن فضای شفاف را نمی‌پذیرد، بلکه فضای غبارآلود می‌خواهد باید مراقبت کرد و آگاه بود. (۱۳۸۸/۱۰/۲۰)	۲۶
	بصیرت و تبیین	به اعتقاد بنده برترین این نیازمندی‌ها، نیازهای تبیینی و بصیرت‌افزایی و تحکیم معارف انقلاب و اسلام است؛ اینها در رأس همه نیازهاست. (۱۳۹۵/۴/۲۵)	۲۷
	نگاه دینی و سیاسی	این جوان بایستی در نگاه دینی و نگاه سیاسی عمق داشته باشد تا به هر شبهه کوچکی پایش نلغزد، یا اشتباه نکند در زمینه‌های مسائل سیاسی. (۱۳۹۴/۸/۲۰)	۲۸
	نیروی انسانی کارآمد	فرآورده دانشگاه جمهوری اسلامی نه به نحو استثنا بلکه به نحو قاعده چمران‌ها باشد. (۱۳۸۹/۴/۲)	۲۹
	تربیت نیروی انسانی	اگر نیروی انسانی نداشته باشیم، هیچ چیزی نداریم. دانشگاه باید کارگاه تربیت نیروی انسانی به عنوان مهم‌ترین سرمایه کشور باشد. (۱۳۸۷/۹/۲۴)	۳۰

تارنمای شبکه مضامین استخراج شده که نشان‌دهنده نوع رابطه مضامین پایه با مضامین سازماندهنده و

مضمون فراگیر است، در شکل ۱ ارائه شده است.

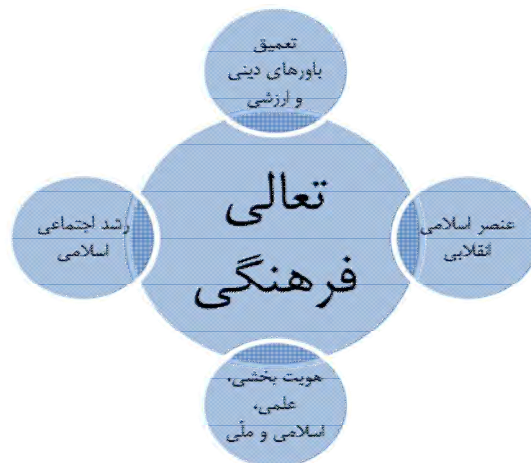
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

شکل ۱: تارنمای شبکه مضامین مسئله‌شناسی فرهنگی در دانشگاه

هـ) بحث و نتیجه‌گیری

عرصه حکمرانی، عرصه خط‌مشی‌گذاری عمومی است که پیش‌ران آن در همه عرصه‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، حقوقی، اداری و فرهنگی جامعه، شناسایی دقیق مسائل و موضوعات بحث‌برانگیز عمومی در عرصه‌های مذکور است. نهادهای مؤثر فرهنگ‌ساز و هدایت‌کننده به سمت فرهنگ مطلوب در جامعه اسلامی، نیازمند رصد دقیق با استفاده از چارچوبی اثربخش برای شناسایی مسائل فرهنگی و تدوین و تنظیم سیاستها و برنامه‌های فرهنگی است. در این پژوهش تلاش شد تا چارچوب مسئله‌شناسی برای دانشگاهها به عنوان یکی از مهم‌ترین مراکز فرهنگ‌ساز جامعه، به کمک تحلیل مضامین مستتر در بیانات امام خامنه‌ای که تدابیر و اندیشه‌های ایشان برگرفته از مبانی اسلامی است، استخراج شود. به نظر اکثر صاحب‌نظران و حتی مسئولان و مدیران کشور، سازمانها و نهادهای فرهنگی کارایی لازم را ندارند و در پژوهشها و گزارشهایی که در خصوص فعالیتهای فرهنگی کشورمان صورت گرفته، یکی از دلایل عدم تحقق برنامه‌ها و اهداف حوزه فرهنگ، مربوط به ضعف عملکردی و مدیریتی سازمانهای فرهنگی است (قربانی‌زاده و همکاران، ۱۳۹۶). این ضعف عملکردی و مدیریتی به خصوص در حوزه مسئله‌شناسی فرهنگی به عنوان پیش‌ران خط‌مشی‌گذاری فرهنگی، به دلیل نبود چارچوبی مشخص برای تشخیص مسائل فرهنگی است. این موضوع در عدم تحقق اهداف فرهنگی و خط‌مشی‌گذاری اثربخش، نقش زیادی دارد؛ زیرا خط‌مشی‌گذاری فرهنگی، نوعی توافق رسمی و اتفاق نظر مسئولان و متصدیان امور در تشخیص، تعیین و تدوین مهم‌ترین اصول و اولویتهای لازم و ضروری در فعالیت فرهنگی و راهنما و دستورالعمل برای مدیران فرهنگی است (وحید، ۱۳۸۲: ۵۵؛ اصول سیاست فرهنگی ج. ۱، ۱۳۷۱: ۲؛ نقل از فرخی، ۱۳۹۳). بنابر این، شفاف است که نبود چارچوب مشخص در مسئله‌شناسی فرهنگی، تعیین و تدوین مهم‌ترین اصول و اولویتهای لازم و ضروری در فعالیتهای این عرصه را دچار مشکل خواهد کرد. ارزش‌افزوده اصلی و سهم‌یاری نظری پژوهش حاضر آن است که با فراهم آوردن چارچوب مسئله‌شناسی فرهنگی، قوای خط‌مشی‌گذاران و تصمیم‌گیران عرصه فرهنگی در دانشگاهها و به تبع آن در رصد حوزه فرهنگی جامعه را دو چندان می‌کند. پژوهش حاضر، مضمون تعالی فرهنگی را هدفی غایی از دیدگاه معظم‌له می‌شناسد و عدم توجه به آن را، مسئله اصلی فرهنگی در جامعه دانشگاهی و به دنبال آن در جامعه می‌داند و برای دستیابی به این هدف، در چهار مقوله کلان تعمیق باورهای دینی و ارزشی در دانشگاه، هویت‌بخشی در سه عرصه علمی و دینی و ملی، رشد اجتماعی اسلامی و تربیت عنصری اسلامی انقلابی، به مذاقه و کنکاش پرداخته است.

تحلیل و بررسی چارچوب استخراج‌شده پژوهش حاضر از بیانات امام خامنه‌ای درباره مسائل فرهنگی در دانشگاهها، نشان می‌دهد که دیدگاه نظری ایشان در موضوع فرهنگ که در مقدمه پژوهش مطرح شد، مبتنی بر رویکرد دخالت در امور فرهنگی و نظارت و پشتیبانی از سیاستهای فرهنگی و رد نظریه انفعالیانه و ختنی نسبت به حوزه فرهنگ است؛ زیرا یکی از رویکردها نسبت به فرهنگ، رویکرد ختنی در حوزه فرهنگ به معنی استقلال نهاد دولت از حوزه فرهنگ و نیز نقش اصلی و پررنگ نهادهای مستقل فرهنگی در امر فرهنگ است (فرخی، ۱۳۹۳). بر مبنای این دیدگاه، مقوله‌های کلان استخراج‌شده در این پژوهش، به منزله اقدامی مؤثر برای ورود کارآمد و اثرگذاری سازنده نهادهای مؤثری از جمله دانشگاهها، نسبت به فرهنگ است.

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که تعمیق باورهای دینی و ارزشی و هویت‌بخشی، از مهم‌ترین مقوله‌های فرهنگی در راه رسیدن به تعالی فرهنگی است؛ زیرا دیدگاه امام خامنه‌ای در این دو مقوله بدین صورت است که هر اقدام، تصمیم و پدیده فرهنگی در قالب هویت‌بخشی که پیشرفت علمی، تلاش علمی و معنوی، علوم اسلامی، هویت اسلامی، سابقه علمی و فکری، هویت جوان و اعتقاد به اصالت ملی را خدشه‌دار کند یا زمینه‌های آسیب به آن را فراهم آورد، همچنین عدم توجه به سیاستها و برنامه‌های مؤثر در تقویت تزکیه و اخلاق در رفتار و آداب، عمق‌بخشی به معارف توحیدی و اعتقادی، در قالب ایجاد فضای معنوی و بهره‌گیری از فرصتهایی همچون اهتمام به نماز و احیای روحیه امر به معروف و نهی از منکر، مسئله‌ای عمومی در حوزه فرهنگی برای دانشگاههاست. ایشان در خصوص این مقوله‌ها می‌فرمایند: «همچنانی که انسان به نان و هوا و غذا و صنعت و علم و پیشرفت و لذا ید زندگی نیازمند است، به ایمان و تقوا و پاکی و پاکدامنی و طهارت دل و نورانیت دل و مجذوب معارف الهی شدن هم نیازمند است؛ به اخلاق حسنه و مکارم اخلاقی هم نیازمند است» (بیانات در دیدار دانشجویان، ۱۳۸۵). «جوان را با هویت بار بیاورید.

طراحی چارچوب مسئله‌شناسی فرهنگی در ... ۵۵۷

حالا این هویت، گاهی هویت ملی است، گاهی هویت دینی است، گاهی هویت انسانی است، شرف است؛ هر چه؛ با هویت باید بار بیایند» (بیانات در دیدار اساتید و نخبگان، ۱۳۹۷). رویکرد معظم له نسبت به این دو مقوله مهم فرهنگی، در حالی است که نگاه جهان معاصر را که در آن عرصه معنویت را مستقل از عرصه فرهنگ می‌دانند و بر لزوم پذیرش مدرنیته و همچنین ترک هویت تأکید دارند (پرمیزکار و پارسا، ۱۳۹۶)، نمی‌پذیرند و بر لزوم توجه به هویت و معنویت و پیوند عمیق آنها با فرهنگ به عنوان یک مسئله مهم فرهنگی، تأکید دارند.

موضوع مهم دیگر در بازار رقابت سخت بین هویتها، فرهنگها و تمدنهای معاصر، جدال اصلی بین آنها بر سر القا یا تثبیت سبک زندگی خاص هر یک از آنها در جوامع خودی و پیرامونی شان است. شاید در شکل تفصیلی بتوان تمام دیدگاهها حول موضوع سبک زندگی را ذیل این دو دیدگاه جهان‌بینی مادی و جهان‌بینی الهی جمع‌آوری کرد. دو دیدگاهی که در تضاد و تقابل با یکدیگرند؛ به طوری که اثبات و پذیرش یکی، ناخودآگاه مساوی و ملازم با نفی دیگری خواهد بود. نگاه سودجویانه و منفعت‌طلبانه و کسب منافع مادی بیشتر، حتی در نوع نگاه به روابط بین زن و مرد به عنوان دو شریک کاری در خانواده (رفیعی، ۱۳۹۱)، مبانی رفتار اجتماعی و ساختار فرهنگی سبک زندگی غیر اسلامی است که مقوله کلان رشد اجتماعی اسلامی استخراج شده در پژوهش حاضر از دیدگاه امام خامنه‌ای، نشان از رد نظریه سبک زندگی مبتنی بر جهان‌بینی مادی است. سبک زندگی اسلامی، شاخصه مهم استخراج شده در مقوله کلان رشد اجتماعی اسلامی از دیدگاه امام خامنه‌ای است که در رد نظریه مبانی سبک زندگی مبتنی بر جهان‌بینی مادی، متکی و پایبند به مبانی جهان‌بینی الهی برای حرکت در مسیر رشد اجتماعی و اسلامی است. ایشان در این خصوص می‌فرمایند: «باید به جوانان گذشت را یاد بدهیم. با برادر مؤمن، با مهربانی، با گذشت رفتار کند؛ در مقابل ظلم بایستد، در مقابل متعزز و متعلّی بایستد...» (بیانات در دیدار اساتید و نخبگان، ۱۳۹۷)

نقش حاکمیت ارزشهای اسلامی در تعمیق باورها و ارزشهای اسلامی و شکل‌دهی هویت اصیل اسلامی و ملی و ترویج سبک زندگی اسلامی در جامعه، بسیار مورد توجه است و تحقق آن، نیازمند برخورداری از روحیه آرمانخواهی در قشر اثرگذار فرهنگی است. دیدگاه امام خامنه‌ای نسبت به مبارزه در برابر واقعتهای سلبی و منفی در بدنه فرهنگی جامعه، تمرکز به آرمانی به نام جامعه اسلامی و تمدن اسلامی است که به معنای واقعی به دنبال رد نظریه و گفتمان تمدن غربی مبتنی بر نظام امانیستی و لیبرال سرمایه‌داری و به دور از استعمارگری و سلطه‌گری است. این مهم ذیل توجه به تربیت عنصری اسلامی و انقلابی حاصل می‌شود؛ زیرا سرمایه اصلی برای رسیدن به تمدن و جامعه نوین، نیروی انسانی آرمانخواه است. ایشان می‌فرمایند: «جوان دانشجو باید معتقد به آرمانها، دوستدار کشور- کشورش را واقعاً دوست داشته باشد- دوستدار نظام، دارای بصیرت و عمق دینی و سیاسی. این جوان بایستی در نگاه دینی و نگاه سیاسی عمق داشته باشد تا به هر شبهه کوچکی پایش نلغزد، یا اشتباه نکند در زمینه‌های مسائل

سیاسی» (بیانات در دیدار رؤسای دانشگاهها، ۱۳۹۴)

از منظر دیگر، بررسی نتایج این پژوهش با سایر پژوهشهای مرتبط با حوزه موضوعات فرهنگی در دانشگاهها از منظر امام خامنه‌ای، نشان می‌دهد که چارچوب معرفی شده در این پژوهش، نقشه راهی برای حرکت درست و بدون اتلاف وقت به منظور شناسایی محورها، عوامل و شاخصهای مؤثر مقوله‌های مذکور است؛ به طوری که مرور برخی از پژوهشهای انجام شده در این حوزه، مؤید این مطلب است. برای نمونه، نتایج پژوهش شاکری و همکاران (۱۳۹۷)، موجبات علی پدیده اصلی دانشگاه اسلامی را در عواملی همچون: اساتید ارزشی، پرهیز از شیوه‌های غربی، اعتماد به نفس، پژوهش محوری، دانشجومحوری، مطالعه معارف اسلامی و آرمانخواهی معرفی می‌کند که عواملی از قبیل اساتید ارزشی و برخورداری از روحیه آرمانخواهی در پژوهش مذکور، ذیل توجه به مسئله مهم تربیت عنصر اسلامی انقلابی در دانشگاههاست و عواملی از قبیل پرهیز از شیوه‌های غربی، اعتماد به نفس، پژوهش محوری و دانشجومحوری، ذیل توجه به مسئله هویت بخشی به ویژه در عرصه خودباوری علمی و ملی مطرح شده در این پژوهش است. همچنین می‌توان مسئله تعمیق باورها و ارزشهای دینی استخراج شده به عنوان مسئله مهم فرهنگی در دانشگاهها را همخوان با موضوع توجه به مطالعه معارف اسلامی دانست.

سه محور دانشجوی انقلابی، استاد متقی و عالم و اهداف انقلاب اسلامی، که به عنوان الگوی نهایی دانشگاه اسلامی از منظر امام خامنه‌ای در پژوهش کشتکار و نوروزی (۱۳۹۵) معرفی شده‌اند، منطبق با مفاهیم موجود در مسئله مهم برخورداری از عنصر اسلامی و انقلابی در این پژوهش است.

در پژوهش حاجی پور و بهادران (۱۳۹۱)، شایستگی‌های محوری‌ای که از منظر امام خامنه‌ای سبب تمایز دانشگاه اسلامی با سایر دانشگاهها می‌شود، جهاد علمی و عملی، تهذیب، معنویت، تربیت صحیح، بصیرت‌افزایی، حضور با انضباط در صحنه‌های نظام و نقش آفرینی در سازندگی آینده کشور معرفی شده است؛ که همه عناصر مذکور در مؤلفه‌های هویت بخشی، تعمیق باورهای دینی و ارزشی و تربیت نیروی انسانی که عنصر مطلوب اسلامی و انقلابی شناخته می‌شود، قرار می‌گیرند.

پیشنهادها

آنچه این پژوهش به عنوان پیشنهاد عمومی در اختیار خط مشی‌گذاران فرهنگی دانشگاهها قرار می‌دهد، تمرکز و توجه دانشگاهها و مراکز آموزش عالی به بیانات امام خامنه‌ای در تدوین مأموریتها و اهداف فرهنگی بر پایه نیاز و شرایط دانشگاه مبتنی بر مسئله تعالی فرهنگی با تأکید بر مقوله‌های شناسایی شده، مسائل اصلی و اولویت دار فرهنگی در جامعه دانشگاهی است که عدم توجه به آنها به منزله تزلزل در پایه‌های فرهنگی قشر بزرگ و اثرگذار جامعه دانشگاهی و بروز آسیبهای فرهنگی ناشی از آن در بدنه عمومی جامعه است.

پیشنهادهای کاربردی متناسب با هر یک از مؤلفه‌های مطرح شده در پژوهش عبارتند از:

- خط مشی‌های فرهنگی در دانشگاهها، باید با بهره‌گیری از ابزارها و شیوه‌های خلاق، به منظور به کارگیری قدرت تفکر دانشگاهیان برای تعمیق باورهای دینی و ارزشی باشد؛ زیرا در دیدگاه قرآن کریم، تفکر، مهم‌ترین ابزار دستیابی به معرفت و عمق بخشیدن به باورهای دینی است: «به راستی رهنمودهایی از جانب پروردگارتان برای شما آمده است. پس هر که با دیده معرفت بنگرد، به سود خود و هر کس از سر بصیرت ننگرد، به زیان خود اوست» (انعام: ۱۰۴). همچنین در کنار استفاده از این ابزار، ترویج و تحکیم موضوع نماز، مسیر تقویت باورهای دینی در جامعه دانشگاهی را هموارتر می‌کند؛ زیرا نماز مهم‌ترین عامل در حفظ و تقویت ایمان و باور قلبی است: «به راستی که نماز از کار زشت و ناپسند باز می‌دارد» (عنکبوت: ۴۵).

- هویت‌بخشی می‌تواند توسط اساتید دانشگاهها و بازتعریف عناصر فرهنگی در جامعه از طریق توسعه و حمایت از آفرینش آثار و محصولات فرهنگی و صنایع هنری بومی و ملی شکل بگیرد. امام خامنه‌ای در خصوص نقش اساتید در شکل‌گیری هویت جوان دانشجوی می‌فرماید: «استاد در محیط دانشگاه یک نقش‌آفرینی منحصر به فردی دارد... شما اثرگذارید در روح جوان، در دل جوان، در فکر جوان؛ او را وادار به فکر می‌کنید، وادار به حرکت می‌کنید؛ خیلی می‌توانید اثر بگذارید... اگر استاد معتقد به اصالت‌های میهنی خودش، اصالت‌های سرزمینی خودش باشد، معتقد به مبانی دینی خودش باشد، معتقد به مبانی انقلابی خودش باشد، در دانشجوی اثر می‌گذارد. عکسش هم همین جور است». (بیانات در دیدار اساتید و پژوهشگران، ۱۳۹۶)

- ترویج سبک زندگی دینی، نیازمند ترویج معارف دینی در رفتارها و تعاملات اجتماعی است. تحکیم پیوند جامعه دانشگاهی با دو ثقل بزرگ اسلامی به نام‌های قرآن و اهل بیت(ع)، زمینه‌های گسترش زندگی اسلامی را فراهم می‌کند.

- تقویت روحیه آرمانخواهی و تطبیق میزان فاصله وضع موجود با وضعیت مطلوب، در تربیت و جهاد علمی و فرهنگی جامعه دانشگاهی مؤثر است. امام خامنه‌ای می‌فرماید: «بی‌شک فاصله میان پایدها و واقعیتها، همواره وجدانهای آرمانخواه را عذاب داده و می‌دهد؛ اما این، فاصله‌ای طی شدنی است و در چهل سال گذشته در مواردی بارها طی شده است و بی‌شک در آینده، با حضور نسل جوان مؤمن و دانا و پُرانگیزه، با قدرت بیشتر طی خواهد شد». (امام خامنه‌ای، بیانیه گام دوم انقلاب، ۱۳۹۷)

منابع

- قرآن کریم.
- آزاد ارمکی، تقی و نوح منوری (۱۳۹۱). «تحلیل محتوای سیاستهای فرهنگی ایران بر اساس قانون اساسی، سند سیاست فرهنگی و برنامه پنجم توسعه». راهبرد اجتماعی فرهنگی، دوره اول، ش ۳: ۳۷-۷.
- ازگلی، محمد (۱۳۸۳). شناخت دانش و مهارت مورد نیاز مدیران فرهنگی کشور. تهران: شورای عالی انقلاب فرهنگی.
- الوانی، سید مهدی و فتاح شریفزاده (۱۳۹۰). فرایند خط مشی‌گذاری عمومی. تهران: دانشگاه علامه طباطبائی، چ هشتم.
- امام خمینی، سید روح‌الله (۱۳۸۳). صحیفه نور. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- باقری مجد، روح‌الله و محسن فلاح فرامرزی (۱۳۹۶). «کارکردهای دانشگاه از منظر مقام معظم رهبری در نظام آموزش عالی». راهبرد اجتماعی فرهنگی، دوره ششم، ش ۲۳: ۲۹-۷.
- بنیانیان، حسن (۱۳۹۲). پیوست فرهنگی؛ بازشناسی عوامل تأثیرگذار در تحولات فرهنگی. تهران: سوره مهر.
- پرهیزکار، غلامرضا و حمید پارسانیا (۱۳۹۶). «فرهنگ و معنویت در جهان معاصر». دین و سیاست فرهنگی، دوره چهارم، ش ۱: ۳۳-۷.
- پیروزمند، علیرضا (۱۳۸۵). دین و سیاستگذاری فرهنگی. تهران: دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی.
- جعفری، محمدتقی (۱۳۷۹). فرهنگ پیرو، فرهنگ پیشرو. تهران: مؤسسه تدوین و نشر آثار علامه جعفری.
- حاجی‌پور، بهمن و مصطفی بهادران شیروان (۱۳۹۱). «شایستگی‌های محوری دانشگاه مطلوب با تأکید بر اندیشه‌های مقام معظم رهبری». مدیریت در دانشگاه اسلامی، سال اول، ش ۲: ۲۶-۳.
- حبیبی، یدالله؛ یاور عیوضی و ابراهیم معظمی گودرزی (۱۳۹۶). «مسئله فرهنگی و مسئله‌شناسی فرهنگی ایران (از دیدگاه نخبگان دانشگاهی و حوزوی داخلی)». فرهنگ در دانشگاه اسلامی، سال هفتم، ش ۴: ۵۵۰-۵۲۵.
- رفیعی، عطاءالله (۱۳۹۱). «مقایسه سبک زندگی اسلامی و غربی از منظر انسان‌شناسی». نشریه خراسان، گروه اندیشه.
- شاکری، محسن؛ زهرا اکبری و سید علیرضا هوشی السادات (۱۳۹۷). «تدوین الگوی دانشگاه اسلامی در دیدگاه مقام معظم رهبری بر اساس نظریه داده‌بنیاد». فرهنگ در دانشگاه اسلامی، سال هشتم، ش ۴: ۵۰۰-۴۸۱.
- شاه‌علی، احمدرضا (۱۳۹۸). «شاخصهای دانشگاه فرهنگ‌ساز از دیدگاه مقام معظم رهبری». فرهنگ در دانشگاه اسلامی، سال نهم، ش ۱: ۲۲-۳.
- شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۷۱). اصول سیاست فرهنگی جمهوری اسلامی ایران. تهران: دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی.

طراحی چارچوب مسئله‌شناسی فرهنگی در ... ♦ ۵۶۱

- شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۹۲). نقشه مهندسی فرهنگی کشور. تهران: دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی.
- صدوقی، مجید (۱۳۸۷). «معیارهای ویژه ارزیابی پژوهش کیفی». *روش‌شناسی علوم انسانی*، دوره چهاردهم، ش ۵۶: ۷۲-۵۵.
- فرخی، میثم (۱۳۹۳). «سیاستگذاری فرهنگی مطلوب مسجد از دیدگاه مقام معظم رهبری در جمهوری اسلامی ایران»، *مطالعات راهبردی بسیج*، دوره هفدهم، ش ۶۵: ۵۴-۳۳.
- قربانی‌زاده، وجه‌الله (۱۳۹۶). «ارائه الگوی خط‌مشی‌گذاری سازمانهای فرهنگی (مورد مطالعه: کانون پرورش کودکان و نوجوانان)». *سیاستگذاری عمومی*، دوره سوم، ش ۳: ۷۸-۶۱.
- کشتکار، مهران و خلیل نوروزی (۱۳۹۵). «الگوی مفهومی دانشگاه اسلامی از منظر مقام معظم رهبری». *مطالعات راهبردی بسیج*، سال نوزدهم، ش ۷۳: ۲۷-۵.
- کمیلی‌فرد، سید مجتبی؛ رضا طهماسبی بلوک‌آباد و مهدی حمزه‌پور (۱۳۹۶). «پرسی و تحلیل گامهای نظام خط‌مشی‌گذاری فرهنگی در انقلاب اسلامی ایران». *پژوهشنامه انقلاب اسلامی*، دوره هفتم، ش ۲۲: ۳۸-۲۲.
- گرجی‌پور، حسین؛ وحید خاشعی، علیرضا اسلامبولچی و علی اصغری صارم (۱۳۹۸). «الگوی ارزشیابی فرایند خط‌مشی‌گذاری فرهنگی با رویکرد مطالعه اسناد فرهنگی جمهوری اسلامی ایران». *مدیریت دولتی*، دوره یازدهم، ش ۱: ۷۴-۴۷.
- لطیفی، میثم، محمد عبدالحسین‌زاده (۱۳۹۵). «الگوی نظام اصلاح و ارتقای فرهنگ عمومی در کشور بر اساس اندیشه مقام معظم رهبری». *راهبرد اجتماعی فرهنگی*، سال پنجم، ش ۲۰: ۵۴-۲۳.
- لوزیک، دانیلین (۱۳۹۴). *نگرشی نو در تحلیل مسائل اجتماعی*. ترجمه سعید معیدفر. تهران: امیرکبیر.
- محسنی، منوچهر (۱۳۷۴). *جامعه‌شناسی عمومی*. تهران: کتابخانه مطهری.
- نیستانی، محمدرضا و ریحانه رامشگر (۱۳۹۲). «نقش فعالیتهای فرهنگی دانشگاهها در توسعه جامعه». *مطالعات اجتماعی*، سال هشتم، ش ۷۶: ۱۶۹-۱۴۷.
- سایت رسمی اطلاع‌رسانی دفتر مقام معظم رهبری، بیانیه گام دوم انقلاب، www.khamenei.ir
- Alvani, Seyed Mahdi & Fattah Sharifzadeh (2011). **Public Policy Making Process**. 8th Impression. Tehran: Allameh Tabatabaei University. (*In Persian*)
- Arif, M. & S. Kanwal (2009). "Acceptance of Digital Library among Female Students and Effects of limited Access of Digital Library on their Performance in Research Work: A Case of International Islamic University". *The International Information & Library Review*, 41(3): 122-128.
- Azad Armaki, Taghi & Nohh Monavari (2012). "Content Analysis of Iranian Cultural Policies, Based on the Constitution, Cultural Policy

Document and Fifth Development Plan". *Journal of Social-Cultural Strategy*, 1(3): 7-37. (In Persian)

- Bagheri Majd, Ruhollah & Mohsen Fallah Faramarzi(2017). "**University Functions from the Point of View of the Supreme Leader in the Higher Education System**". *Journal of Social-Cultural Strategy*, 6(23): 7-29. (In Persian)
- Bonyanian, Hassan(2013). **Cultural Attachment; Recognizing Factors Influencing Cultural Changes**. Tehran: Soore Mehr. (In Persian)
- Farrokhi, Meysam (2014). "**Favorable Cultural Policy Making of the Mosque from the Perspective of the Supreme Leader in the Islamic Republic of Iran**". *Basij Strategic Studies Quarterly*, 17 (65): 33-54. (In Persian).
- Ghorbanizadeh, Wajullah(2017). "**Providing Policy Modeling for Cultural Organizations (Case Study: Children and Youth Development Center)**". *Quarterly Journal of Public Policy*, 3:61-78.(In Persian).
- Gorjpour, Hossein; Vahid Khashei, Alireza Eslambolchi & Ali Asghari Sarem (2019). "**Developing the Evaluative Model for Cultural Policy Making Process Based on Qualitative Study of Cultural Documents of Islamic Republic of Iran**". *Journal of Public Administration*, 11(1): 47-72. (In Persian)
- Habibi, Yadollah; Yavar Eyvazi & Ebrahim Godarzi(2017). "**Cultural Problem and Cultural Problemology of Iran (In the Opinion of the University and Seminary the Elite in Iran)**". *Journal of Culture in theIslamic University*, 7(25): 525-550. (In Persian)
- Hajipour, Bahman & Mostafa Bahadoran(2012). "**Desired University with an Emphasis on Core Competencies Based on Supreme Leaders Thoughts**". *Journal of Management in theIslamic University*, 1(2): 3-26. (In Persian)
- Holloway, I.&L. Todres (2003). "**The Status of Method: Flexibility, Consistency and Coherence**". *Qualitative Research*, 3(3): 345-357.
- Imam Khomeini (2004) **Sahife-y- Noor**. Tehran: Institute of Arranging and Publishing of Emam Khomeini Works. (In Persian)
- Jafari, Mohammad Taghi(1999). **Follower Culture, Pioneer Culture**. Tehran:Allameh Jafari. (In Persian)
- Keshtkar, Mehran & Khalil Nowroozi(2016). "**Conceptual Model of Islamic University from the Perspective of the Supreme Leader**". *Journal of Basij Strategic Studies*, 19(73): 5-27. (In Persian)
- King, N. &C. Horrocks (2010). **Interviews in Qualitative Research**. London: Sage.
- Komeilifard, Seyed Mojtaba; Reza Tahmasebi & Mahdi Hamzepour(2017). "**Deliberation and Analysis of the Steps of Cultural Policy Making Order in the Islamic Revolution of Iran**". *Journal of Islamic Revolution*, 7(22): 22-38. (In Persian).

- Latifi, Mysam & Mohammad Abdolhosseinzade(2016). "**The Pattern of Reforming and Promoting Public Culture in the Country from the Perspective of the Supreme Leader**". *Journal of Social-Cultural Strategy*, 5(20): 23-54. (In Persian)
- Lincoln, Y. & E. Guba (1985). **Naturalistic Inquiry**. Beverly Hills, CA: Sage.
- Lozic, Daniel(2015). **A New Approach to the Analysis of Social Issues**. Saeid Moidfar. Tehran: Amir Kabir. (In Persian).
- Mohseni, Manouchehr (1995). **General Sociology**. Tehran: Motahhari Library. (In Persian)
- Neyestani, Mohammad Reza & Reyhaneh Rameshgar(2013). "**The Role of Cultural Activities of Universities in Community Development**". *Journal of Social Studies*, 8(76): 147-169. (In Persian)
- Ozgoli, Mohammad(2004). **Understanding the Knowledge and Skills Needed by the Cultural Managers of the Country**. Tehran: Supreme Council for Cultural Revolution. (In Persian)
- Parhizkar, Gholamreza & Hamid Parsaniya (2017). "**Culture and Spirituality in the Contemporary World**". *Two Quarterly Journal of Religion and Cultural Policy*, Vol. 1, 1: 7-33. (In Persian)
- Piroozmand, Alireza(2006). **Religion and Cultural Policy**. Tehran: Supreme Council for Cultural Revolution. (In Persian)
- Porzionato, M. & F. De Marco (2015). "**Excellence and Diversification of Higher Education Institutions' Missions**". In *The European Higher Education Area*(285-292). Springer, Cham.
- Rafi'i, Atallah (2012). "**Comparison of Islamic and Western Lifestyle from the Anthropological Perspective**". *Khorasan Journal*, Thought Group. (In Persian).
- Sadoughi, Majid (2008). "**Criteria of Evaluating Qualitative Research**". *Methodology of Social Sciences and Humanities Journal*, 14(56): 55-72. (In Persian).
- Shah Ali, Ahmad Reza(2019). "**Indicators of a Culture-Creator University from the Perspective of the Supreme Leader**". *Journal of Culture in the Islamic University*,9(30): 3-22.(In Persian)
- Shakeri, Mohssen & Zahra Akbari & Syed Alireza Hoshi Sadat(2018). "**Designing a Model for the Islamic University in the View of the Supreme Leader of the Islamic Revolution Based on Grounded Theory**". *Journal of Culture in the Islamic University*,8(29): 481-500. (In Persian)
- Supreme Council for Cultural Revolution (1992). **Principles of Cultural Policy of the Islamic Republic of Iran**. Tehran: Secretariat Supreme Council for Cultural Revolution. (In Persian)

- Supreme Council for Cultural Revolution (2013). **Engineering Map of Country Cultural**. Tehran: Secretariat Supreme Council for Cultural Revolution. (*In Persian*)
- Taylor, S.E.(1991).**Primitive Culture, Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Language, Art and Custom (1)**. London.

